

РЪКОПИСНО НАСЛЕДСТВО ОТ XIX ВЕК

Книгата винаги е била ценност на Балканите – и през Средновековието, и през XVIII – XIX в. Не само защото материалът, от който се прави, е скъп, не само защото писането на ръка на дълги текстове отнема много време, трудоемко е, а и изисква познания, образование, което малцина са имали по онова време. Книгата е била скъпа вещ заради знанието и утехата, напътствията и подкрепата, които дава на човека в моменти на болка, отчаяние, гняв и колебания. В книгата си „Чудесата на Пресвета Богородица в културата на Българското възраждане“ (София: Омофор, 2012) Иванка Гергова говори за спомен на Иван Снегаров за една жена, която, бягайки от дома си в Кратово, сред малкото ценни предмети, които е могла да вземе, е избрала книга – печатната книга с „Чудесата на Пресвета Богородица“ в превод на Йоаким Кърчовски.

През XVII, XVIII, XIX в. в българските земи навлиза печатна продукция – повече от Русия, но също и от гръцките и сръбските земи и от земите, разположени по̀ на запад. В началото на XIX в. вече се печатат и книги на новобългарски език. Някои претърпяват повторни издания, в които първоначалният текст е редактиран няколко пъти. Още през 1824 г. се появява и печатният „бестселър“ на Българското възраждане – знаменитият Рибен буквар на Петър Берон. С изключителна популярност се ползва и печатният превод на Новия завет, направен от Неофит Рилски през 1842 г. По списъците със спомоществователите на разни печатни книги се вижда, че са търсени, че е имало нужда от тях. Все пак те не са чак толкова много на брой. Това е една от причините преписването на ръка, създаването на ръкописни книги да продължава да е начин за разпространение на текстове през XIX в. В много случаи тези книги са предназначени за лична употреба. Преписваните текстове са разнообразни – религиозни текстове от най-различни жанрове (включително молитви), учебници, учебни записки, речници и разговорници, лековници и други прагматични бележки (например как се проявяват снимки или как се отстранява лоша миризма на вино), писма, дневници, документи и други. Често се преписва от печатни книги, които са имали висок авторитет – понякога виждаме точни преписи, понякога – подборки, понякога – преработки. Показателно за интересите и духовните нужди на грамотните хора от онова време е какви текстове са избрали да препишат и да съчетаят в един ръкопис. Запазени са и немалко конволути от XIX в., в които са подвързани заедно ръкописи и

печатни книги; запазени са печатни книги, в които липсващи листове са заменени с ръкописни или пък по страниците на които са оставени важни бележки или са преписани цели текстове. Разнообразието на оцелелите до днес ръкописи от XIX в. е голямо. С общото название ръкопис се назовават както оформени като книжно тяло ръкописи – предназначени било за издаване, било за индивидуален прочит, така и написани на ръка документи, кореспонденция, лични записки, дори амuleti. Важно място заемат музикалните ръкописи от XIX в., които имат своя специфика поради различните видове нотация тогава.

През XIX в. българите обичайно пишат на кирилица с исторически правописни особености (с буквите ж, ђ, љ, w, o, v, ou, ы, і, і, й в различни конфигурации) – правописът не е унифициран (както може и да се очаква), но се използва също и гръцката или латинската азбука. Понякога с гръцка азбука са записани не само новосъчинени или новопреведени текстове, но и преработки на църковнославянски или новобългарски (дамаскинарски по тип) текстове. Използването на различни графични системи за записване на различни езици не е непознато явление на Балканите – в хърватските земи например са се използвали и глаголицата, и кирилицата, и латинската азбука, на българите вероятно са били познати караманлийските книги – християнски книги на турски диалект, написани с гръцка азбука. Българите католици пък са използвали латинската азбука, като са се влияели от италианския, унгарския, хърватския правопис.

Детайлното проучване на ръкописното наследство на XIX в. – видове книги, документи, предназначение, употреба, разпространение и съхранение, особености на писмото, украсата, езика – у нас, а и изобщо на Балканите, е в началото си. За щастие, вече има натрупан опит от съществуващи описи на ръкописи и конволути, правени от Климентина Иванова, Боряна Христова, Вася Велинова, Светлана Куюмджиева, Елена Узунова, Елисавета Мусакова и други. Все пак много предстои да се направи, за да се уточни по възможност единна непротиворечива терминология, която адекватно да отразява особеностите на тази ръкописна продукция – например термини за назоваване на ръкописно книжно тяло, ръкописен документ, ръкописен свитък; термини за назоваване на пишещия: книжовник, писач, преписвач, писар, скиптор, копист, илюстратор; на типа писмо: типографско, печатно, писмо в подражание на печатните книги, бързопис, курсив, полуустав. Вековете на богато украсените ръкописи и големи кодекси вече са отминали, променили са се техниките на илюстриране, писане и подвързване и затова е нужна съответната терминология. Различни са езиковите предпочитания, правописните навици и умения.

В този брой на списание „Език и литература“ са събрани статии, представящи част от ръкописните прояви на XIX в., главно от първата половина на века, които показват много от нагласите и практиките на

онова време. Те не изчерпват широката палитра на съхраненото ръкописно наследство, но все пак показват тенденции – какви текстове се пишат на ръка и какво от написаното се пази, как се използва, какъв е езикът и правописът. Представени са трите графични традиции, представени са различни типове текстове, които битуват в ръкопис, включително документи. Група статии хвърлят допълнителна светлина върху езика и варирането в преписите на „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски, която се разпространява из българските земи предимно чрез преписване, често съпроводено с редактиране – добавяне на текстове, съкращаване на текстове, компилиране, допълнително онародняване на езика – все текстови вариации, които очакват изработването на единна терминология. Специален акцент в броя поставя статията на Мария-Ана Диригъл, която ни представя малка книжица на глаголица от XIX в., създадена в хърватските земи за индивидуална употреба. Други статии говорят за взаимодействието между печатни издания и ръкописни текстове, за степента на грамотност, за присъствието на книжовни и народноразговорни елементи в езика. Анализирани текстове не само се различават по своята функция и графика, но са и от различно време – от първата половина на века, когато броят на грамотните хора е малък, и от края на века, когато той нараства. Книжката на „Език и литература“ посвещаваме именно на онези хора, които са намирали писаното слово за полезно и ценно както за съхраняване на културната памет (например на спомена за онези, които са допринесли за културата и добруването на хората на Балканите, като светите Седмочисленици), така и за чисто утилитарни цели. Посветена е на хората от XIX в., които са се опитали, всеки според своите възможности, да предадат знание и опит на други хора – от своето съвремие и от бъдещето.

МАРГАРЕТ ДИМИТРОВА